

УДК 343.2/7(477)

**РЕАЛІЗАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ СТАМБУЛЬСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ
УКРАЇНИ ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: СИСТЕМНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ
ВНЕСЕНИХ ЗМІН І ДОПОВНЕНЬ**

**IMPLEMENTATION OF PROVISIONS OF ISTANBUL CONVENTION IN CRIMINAL
LEGISLATION OF UKRAINE: SYSTEMATIC-LEGAL ANALYSIS OF THE PROVIDED
AMENDMENTS AND SUPPLEMENTS**

Васильєв А.А.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права і кримінології
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Юртаєва К.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і кримінології
Харківського національного університету внутрішніх справ*

Розглянуто питання імплементації положень Стамбульської конвенції (CETS № 210) до національного кримінального законодавства, визначено проблеми, що потребують вирішення. Сформульовано пропозиції щодо усунення виниклих правових колізій у кримінальному законодавстві України.

Ключові слова: дискримінація, залежність, імплементація, каліцтво, насильство, Стамбульська конвенція.

Рассмотрены вопросы имплементации положений Стамбульской конвенции (CETS № 210) в национальное уголовное законодательство, определены проблемы, требующие решения. Сформулированы предложения по устранению возникших правовых коллизий в уголовном законодательстве Украины.

Ключевые слова: дискриминация, зависимость, имплементация, увечье, насилие, Стамбульская конвенция.

The article reviews issues of implementation of provisions of Istanbul convention (CETS № 210) in national criminal legislation, defines problems that need to be resolved. It formulates propositions aimed at eliminating emerged legal collisions in national criminal legislation.

Key words: discrimination, dependence, implementation, mutilation, violence, Istanbul convention.

Постановка проблеми. Імплементация до чинного національного законодавства норм міжнародного права, зокрема публічного, завжди привертала увагу науковців. Особливої актуальності це питання набуло сьогодні, коли Україна стає практично повноправним учасником євроінтеграційних процесів, підтримуючи ідею пріоритетного забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про міжнародні договори України» ратифікація міжнародних угод, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, викликає потребу в приведенні національного законодавства у відповідність до міжнародно-правових норм [1]. На наше переконання, така імплементация має здійснюватися з урахуванням історичного досвіду нашої країни, особливостей суспільних відносин і, врешті решт, з урахуванням положень чинної правової доктрини. Проте відсутність ustalених правил, відповідно до яких відбувається доповнення чинного законодавства конвенційними нормами, недостатній критичний аналіз проектів законів дедалі частіше (принаймні останнім часом) призводить до доповнення законодавства, в т. ч. й кримінального, нормами, що не тільки не відповідають чинній правовій доктрині, а й суперечать основоположним засадам побудови вітчизняного законодавства і права. Непродумана імплементация міжнародно-правових норм до Кримінального кодексу (далі – КК) України призводить до виникнення системних помилок під час кваліфікації та «виходу з ладу» механізму правозастосування, зокрема через відсутність урахування наявної системи діючих норм, які доповнюють одна одну (наприклад, за співвідношення загальної та спеціальної норми). Указане викликає необхідність поглиблення наукових розробок із питань імплементации норм міжнародних договорів до законодавства України про кримінальну відповідальність. Додаткової актуальності це питання набуло внаслідок реалізації Україною положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (СЕТС № 210) (далі – Стамбульська конвенція), якою були внесені суттєві зміни до норм про кримінальну відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи, злочини проти волі, честі та гідності особи та злочини проти статевої свободи та недоторканності. Указані зміни та доповнення до КК України були здійснені з метою приведення законодавства у відповідність до цієї конвенції, що, до речі, так і не була ратифікована Верховною Радою України у т. ч. через «нав'язування гендерної ідеології, яка не здатна захистити жінок від насильства, проте суттєво шкодить моральним засадам і сімейним цінностям українського суспільства» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика кримінально-правової охорони особи від насильства та її відповідність міжнародним стандартам забезпечення прав і свобод людини та громадянина досліджувалася в працях таких учених, як: В.І. Борисов, С.В. Бородин, Л.П. Брич, Л.Д. Гаухман, В.К. Гришук, О.О. Дудоров, І.Я. Козаченко, М.Й. Коржанський, Г.Л. Кригер, Н.Ф. Кузнецова, В.М. Куц, П.С. Матишевський, В.О. Навроцький, М.І. Панов, І.А. Петін, Л.В. Сердюк, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, М.І. Хавронюк, О.В. Харитонов, Р.Д. Шарипов.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Здійснення системного кримінально-правового аналізу положень, якими було доповнено КК України з метою реалізації положень Стамбульської конвенції, і надання авторських пропозицій щодо усунення виниклих правових колізій у кримінальному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексу України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06 грудня

2017 р. № 2227-VIII [3], відповідно до якого було внесено численні зміни до чинного КК України, викликає неабиякий інтерес у науковців і водночас створює небезпеку виникнення проблем у правозастосовній діяльності. Зокрема, це стосується використання термінології, не властивої чинному кримінальному законодавству, застосування оціночних понять і положень, що викликають внутрішньосистемні суперечності. Не вдаючись до суджень про правильність або хибність обрання напряму імплементации положень Стамбульської конвенції, вбачаємо за необхідне проаналізувати запроваджені до КК України зміни в частині їх відповідності системі чинних норм, а також доктрині вітчизняного кримінального права.

Одним з основних положень, які вказують на недостатню обґрунтовану імплементацию міжнародних норм у КК України, є доповнення ст. 121 КК України суспільно небезпечним наслідком у виді каліцтва статевих органів. Прийняття зазначеної норми супроводжувалося активним громадським обговоренням, у т. ч. й на шпальтах наукових видань. Зазначеному питанню присвячені науково-практичні коментарі та посібники О.О. Дудорова, М.І. Хавронюка, О.В. Харитонові, наукові статті В.А. Мозгової, А.О. Байди та інших дослідників. Як зазначено у відповідному законі, включення зазначеної норми до КК України відбулося в порядку «реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» [3], хоча формальні міжнародно-правові зобов'язання щодо імплементации зазначених норм відсутні. Водночас вбачаємо, що внесення зазначених змін має відповідати меті та духу зазначеної міжнародної угоди.

Згідно зі ст. 1 Стамбульської конвенції її головною метою є захист жінок від усіх форм насильства й недопущення, кримінальне переслідування та ліквідація насильства стосовно жінок і домашнього насильства. Сторонам угоди рекомендується застосовувати її положення до всіх жертв домашнього насильства, наголошується на зверненні особливої уваги на жінок (ч. 2 ст. 2 Стамбульської конвенції) [4]. Таким чином, хоча вектор протидії, визначений Стамбульською конвенцією, і спрямований переважно на захист осіб жіночої статі, котрі найчастіше стають жертвами домашнього насильства, формально чоловіки не виключаються з цього переліку. Водночас слід звернути увагу на те, що заборона проведення операцій, які калічать статеві органи, закріплена в ст. 38 Стамбульської конвенції, спрямована суто на захист жінок від подібних насильницьких операцій.

На необхідності викорінення практики операцій, що калічать жіночі геніталії, неодноразово наголошувалося як на регіональному, так і на світовому рівні. Так, зокрема, у Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/67/146 від 20 грудня 2012 р. зазначено, що від негативних дискримінаційних стереотипних уявлень і поведінки вже постраждало від 100 до 140 млн жінок і дівчат і, за оцінками експертів, під загрозою зазнати побідних операцій щорічно перебувають 3 млн жінок і дівчат. Операції, що калічать жіночі статеві органи, становлять серйозну загрозу для здоров'я жінок і дівчат, в т. ч. для їх психічного, сексуального і репродуктивного здоров'я, а це може посилити їх сприйнятливості до ВІЛ та мати несприятливі наслідки для вагітності й пологів, призвести до смерті матері та породіллі [5].

Стамбульською конвенцією передбачається встановлення кримінальної заборони умисного каліцтва жіночих геніталій, а саме дій, які полягають у видаленні, інфібуляції або здійсненні будь-якого іншого каліцтва загалом або часткового великих статевих губ, малих статевих губ або клітора, примушування жінки або підбурювання чи примушування дівчини до того, щоб вона зазнала подібних операцій. Відповідно за змістом Стамбульської конвенції каліцтво статевих органів є умисним діянням, що вчиня-

ється стосовно жінок та дівчат і полягає в різних формах оперативного впливу на жіночі геніталії за відсутності до цього медичних показань. Таким чином, каліцтво жіночих геніталій слід визнати крайньою формою дискримінації жінок за статевою ознакою, яка найчастіше зумовлена релігійними або етнічними традиціями певної спільноти.

Ще до початку процесу «реалізації положень» Стамбульської конвенції в законодавстві України дослідники висловлювалися щодо відсутності практичної необхідності криміналізації зазначеної норми в КК України, вмотивовуючи це відсутністю історичних практик і культурних передумов каліцтва жіночих геніталій на території нашої країни, відносно невеликою кількістю мігрантів, охопленням такого кримінального поводження вже чинними нормами КК тощо [6, с. 208]. Дійсно, зазначене питання вийшло на рівень всесвітнього обговорення відносно нещодавно, після суттєвого збільшення міграції з регіонів Африки та Азії, де подібне поводження було частиною історичних традицій протягом багатьох віків. Міжнародна спільнота вперше офіційно звернула увагу на проблему каліцтва жіночих геніталій у 1999 р. після доповіді Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок [7]. Нині відсутня всесвітня міжнародна угода, яка б криміналізувала каліцтво жіночих геніталій. Серед регіональних угод слід відзначити Протокол Мапуто до Африканської хартії прав людини і народів 2003 р. [8] і Стамбульську конвенцію 2011 р., прийняту Радою Європи, до якої в цьому році приєдналася Україна.

Проаналізувавши кримінальні законодавства 28 країн Європи, 21 з яких вже ратифікувала Стамбульську конвенцію [9], доходимо таких висновків: 13 країн (Австрія, Бельгія, Хорватія, Данія, Естонія, Німеччина, Італія, Норвегія, Португалія, Велика Британія, Румунія, Швеція, Швейцарія) передбачили окрему норму про відповідальність за каліцтво жіночих геніталій, 10 із яких встановили її незалежно від наявності згоди жінки на таку операцію; 15 країн не передбачили окремої норми щодо каліцтва жіночих геніталій і не вносили зміни до внутрішнього законодавства: каліцтво жіночих геніталій за їх законами карається у загальному порядку як тілесні ушкодження певної тяжкості [10; 11]. Україна, на відміну від уже проаналізованих країн, не лише доповнила законодавство про кримінальну відповідальність відповідними нормами Стамбульської конвенції, а й внесла суттєві системні зміни до чинного КК.

По-перше, доповненням ст. 121 КК України суспільно небезпечним наслідком у виді каліцтва статевих органів законодавець створив колізію між уже наявними положеннями статей, що визначають тяжкість тілесних ушкоджень. За відсутності визначення каліцтва статевих органів, зокрема в Правилах судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, кваліфікація за цією ознакою може викликати труднощі на практиці.

По-друге, на відміну від Стамбульської конвенції, КК України встановив кримінально-правову заборону щодо каліцтва статевих органів як статево нейтральну норму, відповідно передбачивши відповідальність за каліцтво як жіночих, так і чоловічих геніталій. Як відомо, чоловіче обрізання залишається важливою частиною іудейського і мусульманського релігійних віровчень. Відповідно внесення аналізованих змін до ст. 121 КК України робить подібні релігійні практики кримінально караними. Цікаво, що в Україні подібна заборона не викликала суспільного резонансу, на відміну від Ісландії, де лише спроба внести подібні зміни до кримінального законодавства викликала бурхливий протест іудейської та мусульманської громади не лише Ісландії, а й інших країн світу [12].

По-третє, ст. 121 КК України містить базове визначення тяжкого тілесного ушкодження, що використовується іншими нормами цього кодексу, в т. ч. закріпленими в ст. 128, ч. 2 ст. 286, 287, 288 КК України, які передбача-

ють спричинення зазначеної шкоди здоров'ю з необережності. Вбачаємо, що, оскільки за змістом і спрямованістю Стамбульської конвенції каліцтво жіночих геніталій може бути спричинене лише умисно, має чітко виражений дискримінаційний характер щодо жінок і дівчат, котрі стають його жертвами, встановлення необережної форми вини за його вчинення суперечить не лише міжнародно-правовим нормам, а й принципу системності побудови вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність.

Враховуючи вищевикладене, вбачаємо необхідним виключення суспільно небезпечного наслідку у виді каліцтва статевих органів із переліку наслідків, передбачених ст. 121 КК України, та встановлення окремої норми за умисне каліцтво жіночих геніталій. Нам не відомі випадки умисного каліцтва жіночих статевих органів на території України, проте, враховуючи постійну ескалацію міграційних процесів і глобальне засудження вказаного протиправного поводження, вважаємо внесення зазначених змін до КК України таким, що відповідає загальносвітовим тенденціям. Так, наприклад, до законодавства Швеції зазначена заборона була внесена ще в 1982 р. [13], і кількість країн, які мають відповідну кримінально-правову заборону, постійно збільшується.

Наступним питанням, що потребує обговорення у контексті аналізованої проблематики, є доповнення КК України ст. 126-1 «Домашнє насильство», яка передбачає відповідальність за умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з котрою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи.

У нормі містяться доволі спірні положення: 1) запровадження «спеціальних» видів насильства – психологічного й економічного; 2) введення терміна «психологічне страждання»; 3) передбачення як наслідку вчинення діяння настання емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Вважаємо за доцільне розглянути ці «новели» кримінального законодавства більш детально, з урахуванням положень базового документа – Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII [14].

Насамперед слід зазначити, що основна ідея як Стамбульської конвенції, так і закону – це впровадження системи заходів, спрямованих на протидію насильству щодо жінок і домашньому насильству, посилення захисту від дискримінації за гендерною ознакою. Реалізація такого підходу неможлива без уведення базових категорій, які б дозволили відмежувати домашнє насильство або насильство щодо осіб, котрі виконують взаємозалежні соціальні ролі в сім'ї (подружжя чи колишнє подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах) від інших видів насильства. Такими термінами є категорії залежності, приниження, дискримінації тощо, котрими аналізований закон практично не оперує.

На наш погляд, формулюючи норму про відповідальність за домашнє насильство, слід урахувувати, насамперед, наявний стан залежності, який зумовлює можливість застосування певної форми впливу, що є істотним або суттєвим для винного і потерпілого. У цьому контексті слід погодитися з Т.В. Кондрашовою, що під залежністю слід розуміти зв'язок між винним і потерпілим, за якого реалізація істотних інтересів останнього була зумовлена поведінкою винного чи реалізація істотних інтересів кожного була зумовлена обопільною поведінкою [15, с. 37]. Саме такий стан залежності, обопільний зв'язок між близькими особами, і є передумовою встановлення відповідальності за домашнє насильство. Ці дії мають явно виражену

дискримінаційну складову частину, що проявляється у тиску саме на осіб, з якими винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, і це виділяє специфічну сферу застосування насильства – домашнє насильство.

Окремо хотілося б звернути увагу на запровадження нових для вітчизняного кримінального законодавства видів насильства – психологічного й економічного. На нашу думку, усталеним і таким, що повністю задовольняє потреби правозастосування, є науковий підхід, відповідно до якого насильство, залежно від спрямування (об'єкта впливу), поділяється на два види – фізичне та психічне. Психічне насильство може мати дві форми: погрозу застосування фізичного насильства та безпосередній вплив на психіку (не психологію) шляхом систематичного знущання, приниження честі та гідності тощо. Зазначені види насильства, фізичне та психічне, згадуються у відповідних статтях Особливої частини КК України: у нормах про відповідальність за злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності, злочини проти власності, громадської безпеки та громадського порядку тощо. На такий поділ насильства вказано й у п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 р. № 2, де зазначено, що «насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди)» [16].

Використаний у ст. 126-1 КК України термін «психологічне насильство» тлумачиться Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» як форма домашнього насильства, що включає словесні образи, погрози, у т. ч. щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші дії, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи [14], є нічим іншим, як «традиційним» психічним насильством, і не потребує окремої, додаткової аргументації його використання. Лише назва ст. 33 Стамбульської конвенції – «Психологічне насильство» [17] – містить посилення на такий вид насильства, у самій нормі вказано на психічний вплив, який у чинному КК України та теорії кримінального права здобув назву психічного насильства.

Поділ саме на фізичне та психічне насильство підтримується більшістю науковців. Так, О.М. Гумін вказує, що із кримінально-правового погляду під насильством слід розуміти умисний, суспільно небезпечний і протиправний вплив, який здійснюється шляхом психічного або фізичного посягання особою на інших осіб і внаслідок якого заподіюється шкода або створюється реальна загроза для життя, здоров'я, честі, гідності та інших прав і свобод громадян, що гарантовані Конституцією України й охороняються кримінальним законом [18, с. 25]. С.А. Шалгунова, вказуючи на такі різновиди насильства, як політичне, економічне, військове та ін. (залежно від сфери застосування), зазначає, що «про які б різновиди не йшлося, завжди враховуються і форми прояву насильства: фізичне та психічне» [19, с. 175].

О.М. Храмцов позначає насильство як «навмисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, вмотивований ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією, який здійснюється фізичними та (або) інформаційними діями (дією чи бездіяльністю) всупереч чи поза волею людини, і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду чи містить реальну загрозу їх спричинення» [20 с. 66].

Додатково слід вказати, що поділ на фізичне та психічне насильство повністю відповідає умовному поділу на

фізичну та психічну складову частину людини. Безумовно, вони органічно пов'язані, фізичне насильство може супроводжуватися наслідками для фізичної складової частини та навпаки. Як зазначає Л.В. Сердюк, насильство – це зовнішній з боку інших осіб умисний і протизаконний вплив на людину (групу осіб), що вчиняється проти її волі та здатний заподіяти їй органічну, фізіологічну або психічну травму, обмежити свободу її волевиявлення та дій [21, с. 22].

Що ж стосується економічного насильства як форми домашнього насильства, то слід погодитися з аргументами, наведеними Н. Довгань-Бочковою, адже дійсно, «якщо потерпілого позбавляють житла, їжі, одягу тощо, щоб заподіяти йому страждань, то це насильство. Якщо ж із корисливою чи іншою метою, то це злочин проти власності або інший злочин, передбачений КК України, а не насильство» [22, с. 193].

На наш погляд, під час визначення насильства як домашнього доцільно акцентувати увагу не на його виді або формі (воно, беззаперечно, є фізичним або психічним), а на його змісті та функціональному призначенні. Домашнє насильство – це дії дискримінаційного характеру, що виражаються в обмеженнях певних сфер життєдіяльності однієї особи, залежної від іншої: впливи на фізичний або психічний стан, сексуальних стосунках (за наявності статевих свобод), економічній складовій частині буття тощо.

Як цілком слушно зазначає А.Б. Блага, насильство в сім'ї – умисне протиправне діяння (дія або бездіяльність) дискримінаційного характеру щодо члена сім'ї чи особи, з якою існували або існують сімейні відносини, вчинене з використанням переваги шляхом нав'язування своєї волі всупереч або поза волею потерпілого [23, с. 66].

Склад домашнього насильства вважається закінченим із моменту настання суспільно небезпечних наслідків у виді фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Якщо на питання про зміст фізичних страждань, розладів здоров'я, втрату працездатності достатньо повно відповідають наявні наукові дослідження проблематики злочинів проти життя та здоров'я і роз'яснення, викладені у постанові Пленуму Верховного Суду України, зокрема «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 07 лютого 2003 р. № 2, то категорії «психологічні страждання», «емоційна залежність» і «погіршення якості життя потерпілої особи» не мають необхідного пояснення для правозастосування.

На наш погляд, термін «психологічні страждання» за змістом тотожний (є аналогом) поняттю «моральні страждання», про які йдеться у складі катування (ст. 127 КК України). Такі страждання є результатом побоїв, мучення або інших насильницьких дій. Як вказують А.Г. Гаркуша та В.В. Лень, психічні страждання – негативні почуття (дуже часто пов'язані з негативними емоціями, найчастіше страхом), що виникають внаслідок незаконного та (або) насильницького впливу на особу у її свідомості, здатні викликати психічні розлади або стати причиною психічних захворювань [24, с. 54].

Визнання як наслідків вчинення злочину емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи, на наш погляд, є недостатньо обґрунтованим рішенням законодавця. Такий висновок підкріплюється аргументами, наведеними Н. Довгань-Бочковою, котра вказує, що «погіршення якості життя» й «емоційна залежність» не можуть бути ознаками злочину, оскільки є настільки невизначеними і широкими за змістом, що охоплюють і ті ситуації, які не можуть і не повинні бути предметом кримінально-правового регулювання [22, с. 195]. Тут можна навести лише додаткові аргументи про те, що вказані категорії є занадто абстрактними: вони, по-перше, не можуть бути конкретизовані та виражені в якісно-кіль-

кісних показників, навіть з урахуванням певного рівня абстрагування; по-друге, для них відсутні нормативні або стандартні рівні, загальні для всіх громадян. Так, навіть у психіатрів немає єдиного бачення поняття «норми»: «Немає таких психологічних або психопатологічних понять, які дозволили б сформулювати універсальне визначення норми і вказати на яку-небудь єдину ознаку, що відмежовує у всіх випадках здоров'я взагалі від хвороби взагалі» [25, с. 11–12].

Сучасна доктрина кримінального права виходить із того, що суспільно небезпечними наслідками вчинення злочину є шкода (збиток), яка заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальна небезпека (загроза) заподіяння такої шкоди. Чи можна визнати цими наслідками «емоційну залежність» і «погіршення якості життя»? Так, під емоційною залежністю, на думку О.О. Дудорова та М.І. Хавронюка, розуміється, зокрема, залежність від відносин з агресором, яка водночас може бути поєднана і з сильними любовними почуттями до нього ж [26, с. 76–77]. Погіршення якості життя є не менш абстрактною категорією і виражається у фізичних показниках погіршення (втрата енергійності, втомі, фізичному дискомфорті, посиленні залежності від ліків, лікування, алкоголю тощо), інтелектуальних дисфункціях, соціальній дезадаптації та дезорієнтації, зниженні соціальної активності, посиленні безініціативності в роботі й особистому житті, зменшенні працездатності й економічній недостатності [26, с. 77]. Тобто у чинній нормі про кримінальну відповідальність криміналізовано фактично будь-які зміни якості існування людини, що, на наш погляд, не відповідає самій суті наслідків злочину, які повинні мати ознаку суспільної небезпеки.

Критичного аналізу потребує і норма про відповідальність за примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України), де найбільш спірними, на наш погляд, є такі форми вчинення злочину: 1) примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або 2) спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає. Вбачаємо, що імплементації зазначеної норми до КК України бракує як соціальної зумовленості, так і історичних передумов (на відміну, наприклад, від КК Таджикистану й Узбекистану).

Імовірно, таке примушування спрямоване на отримання потерпілим лише певного статусу, адже інших наслідків воно не тягне. Відповідно до ст. 55 Сімейного кодексу України (далі – СК України) обов'язки подружжя («шлюбні» обов'язки) виражаються у зобов'язанні спільно опікуватися побудовою сімейних відносин на почуттях взаємної любові, поваги, дружби, взаємодопомоги та зобов'язанні спільно дбати про матеріальне забезпечення сім'ї. Кожен

із подружжя має право припинити шлюбні відносини, а примушування до припинення шлюбних відносин, примушування до їх збереження, в т. ч. примушування до статевого зв'язку за допомогою фізичного або психічного насильства, є порушенням права дружини, чоловіка на свободу й особисту недоторканність і може мати наслідки, встановлені законом (ст. 56 СК України). Застосування фізичного або психічного насильства з метою примушування до статевого зв'язку тягне відповідальність за відповідними статтями Розділу IV (Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи) КК України.

Щодо спонукання з метою шлюбу чи співжиття до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає, слід вказати, що, враховуючи тлумачення терміна «спонукати» (викликати у кого-небудь бажання робити що-небудь; змушувати, схилити, заохочувати до якоїсь дії, певного вчинку [27, с. 1374]), таке діяння у формі переміщення, вчинене з метою експлуатації (відповідно до примітки до ст. 149 КК України, примусове одруження є формою експлуатації) слід кваліфікувати за ст. 149 КК України. Встановлення кримінальної відповідальності за примушування до шлюбу (ст. 151-2 КК України), на наш погляд, є прикладом надмірної криміналізації, яка є недоцільною та позбавлена необхідного обґрунтування.

Висновки. Ініціатива вітчизняного законодавця, спрямована на максимально повну криміналізацію посягань на фізичну та психічну недоторканність особи (в частині імплементації положень Стамбульської конвенції), цілком логічна та заслуговує підтримки. Однак, на нашу думку, обрані форма та спосіб внесення зазначених змін і доповнень створюють численні внутрішньосистемні суперечності з уже наявними нормами КК України та необґрунтовано розширюють сферу застосування закону про кримінальну відповідальність. У зв'язку з цим вбачаємо, що положення, якими був доповнений КК України внаслідок реалізації положень Стамбульської конвенції, потребують ґрунтовного перегляду та вдосконалення. По-перше, це стосується доцільності виключення суспільно небезпечного наслідку у виді каліцтва статевих органів із переліку наслідків, передбачених ст. 121 КК України, та передбачення окремої норми за умисне каліцтво жіночих геніталій. По-друге, вбачаємо доцільним норму про відповідальність за домашнє насильство викласти таким чином: «Діяння дискримінаційного характеру, які полягають в умисному систематичному заподіянні фізичного або психічного насильства, що супроводжується обмеженням прав і свобод подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, і призводить до фізичних або моральних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності». Указані пропозиції є лише запрошенням до дискусії та потребують подальших, більш ґрунтовних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про міжнародні договори України : Закон України № 1906-IV від 29 червня 2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 01.04.2019).
2. Яків Дов Блаих Звернення ВРЦіРО до Парламенту про недоцільність і ризики ратифікації Стамбульської конвенції. *Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій: Офіційне інтернет-представництво*. URL: <http://vrciro.org.ua/ua/statements/554-uccro-appeal-to-parliament-against-istanbul-convention> (дата звернення: 01.04.2019).
3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами : Закон України від 06 грудня 2017 р. № 2227-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19#n41> (дата звернення: 22.03.2019).
4. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680462546> (дата звернення: 03.05.2019).
5. Активизация глобальных усилий в целях искоренения практики калечащих операций на женских половых органах. Резолюция А/RES/67/146, принятая Генеральной Ассамблеей 20 декабря 2012 г. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/67/146> (дата звернення: 03.05.2019).
6. Байда О.А. До питання кримінальної відповідальності за калічення жіночих статевих органів. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2016. № 2 (7). С. 202–210.
7. Report of the Committee on the Elimination of Discrimination against Women Twentieth session (19 January–5 February 1999). Twenty-first session (7–25 June 1999). Supplement № 38 (A/54/38/Rev.1). URL: <https://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/reports/21report.pdf> (дата звернення: 03.05.2019).

8. Protocol to the African charter on human and peoples' rights on the rights of women in Africa, 2003. URL: http://www.achpr.org/files/instruments/women-protocol/achpr_inst_proto_women_eng.pdf (дата звернення: 03.05.2019).
9. Chart of signatures and ratifications of Treaty 210. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures?p_auth=fAuyuejO (дата звернення: 03.05.2019).
10. Compendium of International and National Legal Frameworks on Female Genital Mutilation. Second edition, February 2018. The World Bank Group. Washington DC. 143 p.
11. Penal Code of Estonia. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/509072018004/consolide> (дата звернення: 03.05.2019).
12. Rosenberg D. Iceland drops proposed circumcision ban. URL: <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/245193> (дата звернення: 03.05.2019).
13. Act on (1982:316) Prohibiting the Genital Mutilation ("Circumcision") of Women. Swedish Code of Statutes SFS 1982:316. URL: <https://www.legislationline.org/documents/id/16392> (дата звернення: 03.05.2019).
14. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України від 07 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19/print> (дата звернення: 12.04.2019).
15. Кондрашова Т.В. Уголовная ответственность за понуждение к действиям сексуального характера. *Юридический мир*. 1999. № 3. С. 33–38.
16. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Верховного суду України від 07 лютого 2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (02.04.2019).
17. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами: Довідник для членів парламенту. Київ : Видавництво «К.І.С.», 2013. 102 с.
18. Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2011. 36 с.
19. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця : монографія. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 548 с.
20. Храмцов О.М. Кримінально-правове та кримінологічне забезпечення охорони особи від насильства : монографія. Харків : Ніка-Нова, 2015. 472 с.
21. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование. Москва : Юрлитинформ, 2002. 384 с.
22. Довгань-Бочкова Н. Домашнє насильство: аналіз об'єктивної сторони складу злочину. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 187–197.
23. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (криминологічний аналіз і запобігання) : монографія. Харків : ФОП Макаренко, 2014. 360 с.
24. Гаркуша А.Г., Лень В.В. Побой і мордування у кримінальному праві та законодавстві : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 129 с.
25. Кондратьев Ф.В. К уточнению понятия «хроническая душевная болезнь» в плане медицинского критерия невменяемости. *Проблемы вменяемости в судебной психиатрии*. Москва, 1983. С. 10–19.
26. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ : Ваїте, 2019. 288 с.
27. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ – Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.